

қозоқбой йўлдош, қундузой ҳусанбоева, муҳайё йўлдош

КИЙИК СЎҚМОҚДАГИ ЙЎЛОВЧИ

ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ ЭНЦИКЛОПЕДИЯСИ

Тошкент-2014

Ушбу китобда истеъдодли шоир Муҳаммад Юсуфнинг шеърияти илк бор унинг шахсияти, табиати, ота-онаси, оилавий муҳити, ўзгалар билан муносабатлари фонида текширилган. Шоир қўллаган бадий тимсоллар ҳамда шеърлари ифода йўсинидаги ўзига хосликнинг илдизлари Муҳаммад Юсуф шахсияти ва у тарбия топиб, улғайган муҳитдан ажратилмаган ҳолда ўрганилган. Бунда шоирнинг яқинлари, синфдош, курсдош, мактабдош ҳамда бошқа замондошлари хотираларидан фойдаланилган. Монография замонавий ўзбек шеърияти, хусусан, Муҳаммад Юсуф ижоди билан қизиққан филолог-мутахассислар ҳамда кенг китобхонлар оммасига мўлжалланади.

ИЧИДАГИЛАР

СЎЗБОШИ

СОҒЛОМ ОҒОЧНИНГ ТОТЛИ МЕВАСИ

МУҲАММАД ЮСУФ ШЕЪРИЯТИНИНГ ПОЭТИК ЙЎНАЛИШ ВА БАДИИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ

Шеърдан ҳам улуғ зот тасвири

“Ватан – юрагимнинг оламаноҳи”

Юрак билан тиллашув

Гўзал изтироб талқинлари

ШОИР АСАРЛАРИНИНГ МАЪНАВИЯТ ТАКОМИЛИДАГИ ЎРНИ

Кичикликдан юксакликка

Ўсмир маънавиятини такомиллаштиришда шоир асарларининг ўрни

Ўспирин маънавияти қайноғи

Олий филологик таълимда Муҳаммад Юсуф ижодини ўрганиш
йўллари

Токи, уни севган диллар бор,
 Токи, уни унутмас диёр,
 Йил, асрлар ўтса ҳам такрор,
 Муҳаммад – бор, тирик, бахтиёр!
 Баходир ИСО

СЎЗБОШИ

Ижод – ғоят сирли дунё. Шу сирли салтанатнинг эгаси ижодкорни эса ечилиши ўта қийин бўлган кўп номаълумли тенгламага менгзаш мумкин. Шунинг учун бугунга қадар ҳам ижод кечимида амал қилинадиган қонуниятлар тизими ҳеч ким томонидан белгилаб берилган эмас. Бундан кейин ҳам барча ижодкорлар бўйсунishi мумкин бўлган қонуният яратилиши даргумон. Чунки ҳар қандай қонуният такрорни, қайтарилишни, доимийлик ва давомийликни тақозо этади. Ижод эса ҳар қандай қайтариқ ва доимийликни тан олмайдиган ва ҳеч кимни такрорлаб қўймасликка интилишга қаратилган бадий-эстетик жараёндир.

Шунинг учун ҳам бетакрор шоир Муҳаммад Юсуфнинг шахс сифатидаги ўзига хослиги, болалик даври, ўсмирлик, ўспиринлик ва ёшлик йилларидаги хатти-ҳаракатлари, тутумлари, қарашлари борасидаги маълумотлар кўпчилик учун қизиқарли. Чунки ҳар қандай бадий ижод намунаси – ижодкор шахси берган бадий-интеллектуал маҳсулот. Маҳсулотнинг қандайлиги уни етиштирган шахсга боғлиқ. Вақти келиб машҳур шоир сифатида танилган М. Юсуфнинг болалик ва ёшлик йиллари қандай ўтгани ҳам кўпчиликни қизиқтириши табиий, албатта. Қўлингиздаги китобда ана шу қизиқишларни бир қадар қондиришга қаратилган уриниш натижалари акс этган саҳифалар ҳам бор.

Муҳаммад Юсуф туғилиб-ўсган, тарбия кўрган ва шахс сифатида шаклланган муҳит қанақа бўлганди, у ота-онаси, яқинлари, дўсту ўртоқлари, тенгдошлари ва бошқа одамлар билан қандай муносабатда бўларди, шоир ўз шахсиятига хос хусусиятларни қандай намоён этарди сингари саволларга жавоб топиш ҳам бугунги ўқирман учун ғоят муҳим. Ушбу китобда турли илмий-адабий манбаларга таяниб ҳамда шоирнинг яқинлари, уни яхши биладиган одамларнинг хотиралари асосида ана шу саволларга асосли жавоб беришга ҳаракат қилинди.

Энг муҳими, китобда Муҳаммад Юсуф шеърляти деб аталмиш бадий ҳодисанинг ўзига хос жиҳатлари нималарда намоён бўлади ва шоир асарларининг халқ орасида бу қадар кенг ёйилиб, машҳур бўлишини таъминлаган омиллар нималардан иборат эканлиги шоирнинг ўнлаб шеърларининг атрофлича таҳлили асосида кўрсатиб берилди. Шоирнинг ўзи:

Шеърлят бу қадим буюк
 Сўқмоқ экан,
 Кийик сўқмоқ экан, кийик
 Сўқмоқ экан

Ёлғизман мен ҳам ахир.
 Менинг опам ялпиздир,
 Синглим лола қон бағир

тасвирлардаги жозибани илғаш дастлаб бир қадар қийин кечади. Шоир аслида “*Лола бағри қон синглим*” демоқчи. Бу инверсия фақат қофия учун эмас, балки гап қурилишидаги бир хилликни ўзгартириш мақсадида ҳам амалга оширилган. Шоирнинг “Онамга хат” шеъридаги:

Бошимдан ўтгани кўкка ҳам аён,
 Юлдузлар қикирлаб кулар оқбадан:
 Мен – зангор яйловда олис, бепоён,
 Уюридан ажраб қолган қулунман

тарзидаги ёлғиз кимсасизлик акс этган дардчил сатрларнинг учинчисида шеърий синтаксис грамматик қоидаларга зид қурилган. Аслида шоир: “*Мен олис, бепоён, зангор яйловда, Уюридан ажраб қолган қулунман*” демоқчи эди, лекин шеърнинг мусиқийлиги шоирдан мисрани ҳозиргидай ташкил этишни талаб қилган. Кейин, юлдузларнинг “оқбадан” тарзида сифатланишида ҳам ўзига хослик мавжуд. Чамаси, шоир кўкнинг тиник, кечанинг ойдин экани юлдузларга таъсир қилганини шундай ифода этган. Муҳими шундаки, Муҳаммад Юсуф шеърларидаги поэтик образлар, стилистик фигуралар устида астойдил бош қотирган ва уларнинг айна вазият ёки ҳолат тасвири учун энг мувофиғини қўллашга эришган. Бу ҳол унинг шеърларига фақулудда жозоба бахш этган.

Айримлар Муҳаммад Юсуфнинг шеърлари асосан кўшиқчилар туфайли машҳур бўлди дейишади. Эҳтимол, шундайдир. Лекин бизнинг назаримизда, масала бошқачароқ қўйилиши адолатдан бўларди. Аслида, М. Юсуфнинг шеърлари ўзбек кўшиқчилиги савиясини бир неча поғонага кўтарди. Шоир ўзининг кўшиққа айланган дардчил поэтик яратиклари билан миллий кўшиқчиликдаги сунъий кўтаринкилик, яланғоч ташвиқот ёки суюқ интимликни бир қадар камайтиришга эришди. Шоирнинг ашула қилиб айтиладиган шеърлари миллий кўшиқчиликнинг маъно-мазмунини теранлаштириб, унга ўзгача нозиклик, ҳиссийлик бахш этди. Шоирнинг биргина “Дўлана” кўшиғининг маълуму машҳурлиги ҳақида Ўзбекистон санъат арбоби бастакор Анор Назаров шундай дейди: “*Бу кўшиқ дунёнинг кўп мамлакатларида янгради. Африкаликлар концерт тугаганидан кейин изимиздан эргашиб юришди: “Дўлана, дўлана тоғда ўсган дўлана” деб. Германия, Франция, Японияда мухлислар “Дўлана” кўшиғига жўр бўлиб, она тилимизда қуйлашди. “Шарқ тароналари” халқаро мусиқа фестивалида саккиз нафар грузиялик санъаткор най билан мусиқа чалиб, “Дўлана” кўшиғини ижро этишди. Санъатнинг, шеъриятнинг миллийлик чегараларидан ўтиб, умуминсоний қадриятга айланишига Муҳаммаджоннинг ижоди ҳам мисол бўла олади*”¹.

Кўшиқчиликдан сўз қувиб чиқарилган ҳозирги кунда Муҳаммад Юсуфнинг ўрни жуда билиниб қолди. Сулаймоннинг ўлганини билиб

¹ Назаров А. Меҳр қолур, муҳаббат қолур. “ЎзАС”. 2014 йил 4 апрел.

қолган кўшиқ ва мусиқа девлари билган номаъқулчиликларини қилишяпти. Чунки сўзи мусиқаси билан уйғунлашиб кетадиган, ўз табиий оҳанги билан туғилиб, бугунги ёшларнинг руҳиятига ҳам кириб бора оладиган кучга эга кўшиқбоп шеърлар кам ёзилаётир. Қарангки, ҳозирги айрим шоирларнинг битиклари “кўшиқчи”лар орасида қанчалик кенг тарқалган бўлмасин, бу уларни ижодкор сифатида машхур қилолмаяпти. Мана шу ҳолат ҳам Муҳаммад Юсуф шеърятининг бадиий қудратини кўрсатувчи ўзига хос далилдир.

Азиз ўқирман! Китоб билан танишиш давомида шоир ижодига танқидий ёндашилмаганини, Муҳаммад Юсуфнинг битганлари тўғрисида деярли бир оғиз ҳам танқидий фикр айтилмаганини сезгансиз, албатта. Бу шоир поэтик яратиларининг мукамаллиги ва мутлақо нуқсонсизлигидан эмас. Ушбу рисола шоирнинг тўйи муносабати билан дунёга келди. Тўй куни тўй эгасининг камчилигини айтиш жудаям маъқул эмасдир. Шу сабаб шоир ижодидаги эътирозбоп ўринларга атай эътибор қилинмади. Эътиборсизлик туфайли ёхуд паришонлик оқибатида М. Юсуф шеърларида сўзларнинг нотўғри қўлланиши, гоҳида жиддий фактик хатолар ҳам учраб туришига атай диққат қаратилмади. Ҳолбуки, бундай ўринлар йўқ эмас. Чунончи, “Ватаним” шеърида:

“Ўғлим!”- десанг, осмонларга
 Гирот бўлиб учгайман,
 Чамбил юртда Алпомишга
 Навкар бўлиб тушгайман.
 Падаркушдан пана қилиб
 Улуғбегинг қучгайман,
 Гичир-гичир тишимдаги
 Сўлиғимсан, Ватаним...

Кўриниб турибдики, парчада халқ дostonларининг маълуму машхур қаҳрамонлари бўлмиш Гўрўғли ва Алпомишнинг масканлари алмаштириб юборилган. Алпомиш Чамбил юртда эмас, балки Бойсин юртда яшагани ҳисобга олинмаган. Шунингдек, парчанинг сўнгидаги “сўлиғимсан” сўзи ҳам от абзали бўлмиш “сувлик” сўзининг жуда бузиб ишлатилган кўринишидир. Буни шоирнинг Алпомишнинг қаерданлигини ёхуд сувликнинг нима эканини билмаганидан эмас, балки унинг паришонхотирлиги-ю, муҳаррирларнинг бепарволигидан деб изоҳлаш тўғрироқ бўлади. Негаки, шоир “Гирот минган Гўруғли” тарзида бошланадиган шеърида:

Гирот минган Гўрўғли
 Бобом қани айтинглар?
 Қўнғиротлик Алпомиш
 Оғам қани, айтинглар?

тарзида тўғри тасвирлайди.

Муҳаммад Юсуфнинг “Онамга” мусаддасида оқибатсиз ўғил тилидан айтилиб, ҳар банд сўнгида рефрен тарзида келган “*Энди мен ҳам сенга ўғилми, онам?*” мисраси ҳам грамматик қоида, ҳам мантиқ талабига кўра “*Энди ҳам мен сенга ўғилми, онам?*” тарзида ёзилса, мақсадга мувофиқ бўларди. Шунингдек, шоирнинг “Онажон” деб бошланадиган шеърида ҳам ҳеч қандай заруратсиз бир сўзнинг икки хил ёзилишига йўл қўйилган. Бизнингча, бу ҳам муҳаррирлар томонидан тузатилиши мумкин ва лозим бўлган хато эди:

Онажон,
 Онажон,
 Юрагим оғрир,
 Билмадим, нимага қийнайди **мани**
Мен деҳқон боласи эдим-ку ахир,
 Наҳот, шунча нозик бўлса бу жоним?...

Кўринадики, “мен” сўзининг бир ўринда ўз ҳолида, иккинчи жойда “ман” шаклида ишлатилишига шеър матнида ҳеч қандай эҳтиёж бўлмаган. Агар олдин, яъни тўртинчи қаторда “мен” ёзилиб, кейингиси “ман” тарзида берилганда ҳам, шоир тилидаги эврилиш орқали ўзининг шахарликка айланиб бораётганини ифодалаяпти тарзида оқлов тўқиш мумкин эди.

Ўрни келганда айтиш керакки, Муҳаммад Юсуф асарлари нашрининг савияси мутлақо талаб даражасида эмас. Унда ўнга яқин “Муҳаббат”, беш-олтита “Севги” уч-тўрттадан “Ёлғон”, “Ёлғончи”, иккитадан “Шоир”, “Райҳон” сингари шеърлар бор. Шунингдек, қачондир кимнингдир айби билан йўл қўйилиб, китобдан китобга кўчиб юрган имло ва тиниш хатолари ҳам анчагина. Масалан, шоир асарларининг бир неча нашрида “Биз бахтли бўламиз” шеъридаги “*Фақат йигламагин: “Айбим нима деб?”* мисралари 2007 йилги “Сайланма”да “*Фақат йигламагин Гуноҳим не деб*” тарзида берилган. Шунга ўхшаш ҳолат “Онажон” сўзи билан бошланадиган номсиз шеърда ҳам учрайди. Ушбу шеър 1994 йилда чоп этилган “Ёлғончи ёр” тўпламида қуйидаги кўринишда босилган:

Онажон.
 Онажон,
 Юрагим оғрир,
 Гўё кимдир уни тиғ билан тилар.
 Кечалар елкамга темирдек оғир
 Қўлларин *қўяру* кўзимга тикилар.
 Ким у?
Қайдан билай (курсивлар бизники – муаллифлар).
 Мен танайман.
 Отамнинг арвоҳи ўша зот балки...

Айни сатрлар 2007 йилда “Шарқ” нашриётида босилган “Сайланма”да қуйидагича берилган:

Онажон,
 Онажон,
 Юрагим оғрир,

Гўё кимдир уни тиғ билан тилар.
 Кечалар елкамга темирдек оғир
 Қўлларин қўяр, кўзимга тикилар.
 Ким у?
 Мен танитайман.
 Отамнинг арвоҳи ўша зот балки...

Кўринадики, кейинги нашрда “*Қайдан билай?*” тарзидаги сўроқдан иборат бутун бир гап-мисра тушиб қолган ва шеърда сакталик юзага келган. Бундан ташқари, олдинги нашрдаги “*Қўлларин қўяру кўзимга тикилар*” боғловчили мисраси кейин “*Қўлларин қўяр, кўзимга тикилар*” тарзида таҳрир қилинган.

Бунга ўхшаган хатоликлар анчагина. Шубҳасиз, уларни тузатиш, юқоридаги ҳар хилликларни қандайдир йўсинда бир ҳолатга келтириш керак. Шунингдек, шоирнинг жуда кўп асарлари “Сайланма”ларга кирмай қолган. Албатта, буни тушуниш мумкин. Чунки “Сайланма” ўз номи билан ижодкорнинг барча асарларини қамраб ололмайди. Аммо Муҳаммад Юсуфнинг асарларини тўла ҳолида чоп этиш, сўнг битикларининг мукамал нашрини амалга ошириш лозим. Шунингдек, махсус тадқиқотлар ёрдамида ҳар бир шеърнинг ёзилган йилини аниқлаш ҳам жуда муҳим. Айниқса, бир номда бир нечтадан шеъри бор шоир ижодини тадқиқ этишда бундай қилиш жуда катта аҳамият касб этади.

2014 йил 7 апрелда тугади